

Commentaar uit het Wetenschappelijk Instituut

Kuyper en de bruikbaarheid van de traditie

Laffe trendgevoeligheid, vrees om uit de toon te vallen, behoefte om spraakmakende elites te behagen; eigenschappen die zeker niet pasten bij Abraham Kuyper en de andere aartsvaders van de christendemocratie. Integendeel, zij waren zeker van de betekenis van hun geloof.

Er is een tijd geweest waarin de visie en ideeën van belangrijke politieke en religieuze leiders of van instituties heel nauwkeurig werden bewaakt. Men meende dat die personen of instellingen een heel bijzondere gave van Godswegen was toegevallen waardoor zij de weg die mensen moesten gaan concreet en voor altijd konden aanwijzen. De boodschap, die gebracht en gehoord werd, werd gecanoniseerd. Iedere afwijking werd met vrees en ergernis begroet; men bevond zich al snel op een sterk hellend vlak. Men had zich maar te houden aan een 'traditie' die volstrekt statisch, onbeweeglijk, werd opgevat en, in feite, daardoor het karakter van traditie (voortschrijden) verloren had.

De meeste lezers kennen die behoudende levenshouding alleen van horen zeggen. Toch schijnt die cultuur van starre behoudzucht zo schokkend te zijn geweest dat men er nog heel graag over spreekt en schrijft. Zonder die intense belangstelling zouden de boeken van Maar-

ten 't Hart nauwelijks verkoopbaar zijn. Zijn literaire vormgeving aan de herinnering van een wel zeer extreme Nederlandse subcultuur trekt nog velen aan.

Juist door dat type herinnering houden anderen des te hardnekkiger vast aan een heel andere opvatting over bepaalde delen van de geestelijke erfenis van onze cultuur. Zij rekenen voortdurend af met wat ooit met gezag naar voren is gebracht en aanvaard. Een verwijzing naar sociale en politieke visies vanuit de traditie roept bij hen een automatische afweerreactie op. Vaak is die verpakt in een neerbuigende houding – men voelt zichzelf bevrijd of 'verder' dan anderen. Dat kan wel eens terecht zijn, met name als die starre visie op de traditie weer eens de kop op steekt. Maar heel vaak berooft men zich door zo'n reactie, van inzichten die voor vandaag en voor de toekomst waardevol zijn. De vraag is dus niet hoe oud of hoe gezaghebbend een visie is of was, maar of deze in de voortgang van de traditie – en dus in ons denken – een plaats verdient. Ontullen ze waarheid – een stuk van de werkelijkheid; geven ze inzicht in de opdracht die wij in het leven hebben? Dat zijn vragen waardoor een traditie wordt gezeefd: kaf wordt zo goed mogelijk van koren gescheiden.

Misselijke vraag

In een recent werk over Abraham Kuyper¹ wordt de vraag gesteld 'Is Kuypers gedachtengoed nog bruikbaar?'² Op het eerste gezicht is dat een misselijke vraag omdat visies van een gedreven mens op die manier niet naar hun waarheidsgehalte maar naar hun doelmatigheid worden beoordeeld. Alsof we in filosofie (en theologie) alleen maar met ideologieën te maken hebben die worden 'geconstrueerd' om de onnozele burgers tot iets te verleiden, bijvoorbeeld door middel van een beroep op hun godsdienstigheid. Visies zijn dan een vorm van bedotterij. Je gebruikt eerlijk motieven van anderen om zo die anderen voor jouw niet zo eerlijke karretje te spannen. De steller van deze vraag meldt dat er in de voorbijgegangene honderd jaren veel veranderd is, ook in het menselijk bewustzijn. 'Als dus de ideeën en concepten van Kuyper (want daar gaat het om) passen bij het menselijk bewustzijn aan het einde van de negentiende eeuw, dan doet zich als vanzelf de vraag voor of en zo ja, in hoever deze ideeën en concepten nog passen bij het menselijk bewustzijn aan het einde van de twintigste eeuw.

Ja, men zou zelfs van de hypothese kunnen uitgaan dat naarmate Kuyper er in geslaagd is een werkelijk bij zijn tijd passend en voor zijn tijd bestemd gedachtengoed te ontwikkelen, dat gedachtengoed voor onze tijd minder adequaat is'.³ Het verrast niet dat na de openbaring van dit apriori het op een 'neen' uitkomt, of liever gezegd, op een herhaling van het aanvankelijke 'neen'. We hebben hier met een typische denkwijze te maken, die gangbaar is onder sociologen, die zich daaraan nog steeds niet kunnen ontworstelen. Behalve het apriori dat visies primair een 'bruikbaarheids'waarde hebben, gaat men ervan uit dat zij passen bij de conventies van de sociale omgeving. In dit denken dient men zich vooral te richten op 'trends' ten einde zich (indien men progressief wil zijn) als eersten daaraan aan te passen.

Het is duidelijk dat vanuit deze vooringenomenheid vrijwel niets begrepen kan worden van diegenen die 'in verzet tegen hun tijd' kwamen en komen. Dat zijn gewoon onaangepaste lieden geweest. Kuyper zegt het zo: 'Wij mogen nooit lieden van onze eeuw zijn, wel mannen voor

Schaepman, Lohman, Kuyper: louter sociaal onaangepaste lieden.

onze eeuw'.⁴ Schaepman, Lohman, Kuyper – louter sociaal onaangepaste lieden, eventueel met bijpassende neuroses. Het is geen wonder dat socio- en psychoanalytici voer vonden in de bestudering van maatschappelijke en religieuze hervormers!

De geciteerde vraagsteller gaat echter uit van de *aangepastheid* van Kuyper aan het bewustzijn van zijn tijd. Geheel ten onrechte. Kuyper viel juist op door de ongewoonheid, het verrassende, van zijn opvattingen. Iemand uit het Leids universitaire milieu van het eind van de negentiende eeuw hoorde nu *juist niet* zulke ideeën te hebben als Kuyper ontwikkelde. Dáárom raakte hij in conflict met 'het denkend deel der natie'. De bijzondere school hoorde niet; afwijzing van het antipapisme paste een portestant niet; het

1. C. Augustijn e.a., *Abraham Kuyper, zijn volksdeel. zijn invloed*, Meinema, Delft 1987.
2. G. Dekker, 'Is Kuypers gedachtengoed nog bruikbaar?', C. Augustijn e.a.
3. G. Dekker, *op. cit.*, 179.
4. G. Puchinger, *Abraham Kuyper, de jonge Kuyper (1837-1867)*, Wever (Franeker 1987) 240.

idee van een wetboek voor de arbeid werd met hoongelach ontvangen⁵; staatscontrole over de gedragingen van het groot kapitaal en over de exploratie van de bodemschatten in Nederlands Indië streed geheel met de goede toon⁶, hart hebben voor gewone (en dan nog wel orthodoxe) gelovige mensen en je daardoor laten overtuigen, dat kon al helemaal niet voor een welopgevoede intellectueel.⁷ Was Kuyper aangepast aan het bewustzijn van zijn tijd dan zou er nu niets te herdenken zijn. Hij was allang vergeten zoals de aangepaste intellectuelen van vandaag al na enkele jaren geheel en al vergeten zullen zijn, inclusief hun 'constructies'. Kuyper daarentegen opende een ontwikkelingsperspectief en uitte zijn respect voor de religieuze groepering die in zijn tijd in het geheel niet aan bod kwam.

Honderd jaar te vroeg geboren

Kuyper was in diverse opzichten niet aangepast aan de cultureel-dominante, liberaal-konservatieve geest van zijn tijd. De filosoof Klapwijk⁸ stelt zelfs dat veel van zijn ideeën pas nu in hun geldigheid zichtbaar worden. Volgens Klapwijk is Kuyper eigenlijk een eeuw te vroeg geboren. Momenteel wordt tamelijk algemeen aanvaard dat er een verscheidenheid van samenlevingsverbanden moet bestaan en dat die hun eigen onvervreemdbare opdracht hebben, dat het gezag in de samenleving niet (uiteindelijk) bij één instantie berust maar gespreid is, dat alle minderheden in dit land, zoals Kuyper bepleitte, gelijke ontplooiingskansen verdienen,⁹ dat alle mensen gelijkwaardig zijn, imperialisme onchristelijk is; het milieu niet ten behoeve van deze generatie geplunderd mag worden.¹⁰ Het bestaan van een christelijke school, een christelijke vakbeweging etc. is een feit, even als de samenwerking tussen katholieken en protestanten op diverse terreinen.

Wat een bevrijdende gedachte dat je in de kerk, de politieke partij, de overheid, de universiteit, je verantwoordelijkheid ge-

stalte kan geven en dat je daarbij rechtens en principieel niet gestoord kan worden door ambtsdragers uit een andere levenssfeer die plots beweren met gezag tot je te kunnen spreken. Wetenschap bedrijven zonder onder het juk van kerken, staat of commercie door te hoeven gaan. Zelfstandig politiek te ontwikkelen omdat het appèl van het Evangelie rechtstreeks tot de politicus en de politiek verantwoordelijke burger komt. Uit naam van een God-gegeven roeping te mogen zeggen 'matig uw pretenties'. Zo zagen Kuyper en anderen in de christen-democratische traditie dat. Wie stelt dat het principe van de soevereiniteit lang een richtsnoer 'is geweest' en wie de emancipatie die Kuyper ook tegenover de kerken voorstond niet begrijpt¹¹ die heeft het contact met de politieke werkelijkheid verloren!

Tegen de reactie, voortgaande traditie

We kunnen moeilijk beweren, noch verwachten, dat grote voorgangers het karwei voor ons geklaard hebben. Honderd jaar geleden werd door velen bestreden dat mensen 'de soevereiniteit Gods op alle levensterreinen' behoren te erkennen. Het was destijds modern om die soevereiniteit, op zijn best, tot een enkel levensgebied te beperken. De brede religieus-culturele stroming waarin het CDA staat heeft daarentegen aanzienlijk bijgedragen tot integratie van de samenleving op basis van gemeenschappelijke religieuze motieven. Ook in andere stromingen vond zo'n integratie-proces plaats. Verstarring trad op toen men van expansie en dialoog

5. H.E.S. Woldring, 'De sociale kwestie – meer dan emancipatietijd', *C. Augustijn e.a.*

6. G. Verkuyl, 'De spanning tussen westers imperialisme en kolonialisme en zending in het tijdperk van de ethische koloniale politiek', J. de Bruijn (red.), 'Een land nog niet in kaart gebracht', Passage, Historisch Documentatiecentrum V.U. 1987, 187. *C. Augustijn, 'Kuypers Theologie van de samenleving', C. Augustijn e.a.*

7. G. Puchinger, *op. cit.*, 208 e.v.

8. J. Klapwijk, 'Abraham Kuyper over wetenschap en universiteit', *C. Augustijn e.a.*

9. C. Augustijn e.a., *op. cit.*, 58, 92.

10. G. Verkuyl, *op. cit.*

11. G. Dekker, *op. cit.*

afzag – we kregen een levensbeschouwelijke zelfbedieningsmaatschappij. Daarna sloeg de reactie toe en werd het maatschappelijk leven door veralgemenisering van allerlei instellingen en door verstatelijking steeds kleurlozer en oninteressanter. Verzuiling verviel tot verkokering. Reactionair heimwee naar de ideeën van Kuypers tijdgenoten/tegenstanders leidde tot desintegratie van de samenleving. Het oeroude individualisme stak de kop op. En dat terwijl de klassieke liberale aanhangers, naar het scheen, zelf reeds door bittere ervaringen wijs geworden waren. Differentiatie van de maatschappij biedt in feite steeds minder plaats aan dit reactionaire individualisme aangezien mensen in een technologische samenleving hyperafhankelijk zijn van elkaar en voortdurend op samenwerking aangewezen zijn. De christen-democratische tradities hebben zich van dat proces van pluriformisering van de samenleving en van de functies daarin al vroeg rekenschap gegeven. Hetzelfde is het geval met de groeiende noodzaak van allerlei vormen van maatschappelijke democratie die door de leidende christen-democraten van het eerste uur bepleit werd. Ook de visie op politiek als een zaak van levensbeschouwing en niet van groepsinteressen, alsmede de voorrang van principes boven partijbelang¹² is van christen-democratische oorsprong.

Waar vroeger de strijd tegen 'de revolutie' gevoerd moest worden, zo is nu het gevecht tegen de reactie noodzakelijk. Die wordt gevoerd door het vooropstellen van een toekomst gericht maatschappij-concept ('de verantwoordelijke samenleving') en de sectorsgewijze uitwerking daarvan. Op die wijze wordt de traditie voortgezet, kritisch, met kennis van hedendaagse zaken, ongewoon, onaangepast en toch (dus) overtuigend.

Traditie en de eigen verantwoordelijkheid

In 'het menselijk bewustzijn van het eind van de twintigste eeuw' past geen houding

van blinde bewondering. Dat is een vooruitgang die door Kuyper niet was voorzien, maar wel één die past bij zijn wens om 'in democratische richting' te gaan.¹³ Om die reden zijn we niet geïnteresseerd in alles wat over Kuyper zou kunnen worden gepubliceerd. Zijn briefwisseling als student met zijn verloofde Jo¹⁴ doet nu irrelevant aan. Voer voor psychologen die hoogstens de waarschuwing oproept 'gij meisje van zestien val nooit op een theologie-student' of 'gij CDJA-er op weg naar politieke roem – vernietig je liefdesbrieven want wie weet worden ze later nog eens gepubliceerd – en dan sta je goed voor gek!' We hoeven ons ook niet te interesseren voor de psychologie van Kuyper – want vandaar uit kunnen we de waarde van zijn ideeën niet beoordelen. Wie er toe neigt de traditie fundamentalistisch te lezen ('te gebruiken') moet wél kennis nemen van ontwikkelingsgang, bekeringsverloop, zelfcorrecties, en twijfels van Kuyper en van andere geesten uit onze traditie.¹⁵ Zij leerden principes door vallen en opstaan. Blevten gedeeltelijk aan verkeerde inzichten hangen, hinkten op meerdere gedachten. Bij nadere bestudering kan worden aangetoond dat zij diepgaande studie maakten van tijdgenoten van andere kleur en richting.¹⁶ Zij spraken hun bewondering voor tegenstanders van allure openlijk uit en namen soms heel wat van hen over – inclusief een groot deel van de ideeën die mede door de Franse revolutie ontwikkeld waren. Niets benauwds, wel een zo doeltreffend mogelijke bestrijding – harder dan we heden gewend zijn. Wie stevig in zijn schoenen staat, wie na serieuze studie, praktische toetsing en in wisselwerking met het Evangelisch appèl een realistisch zicht op de werkelijkheid en op de roeping van zijn organisatie en zijn persoon heeft ontwikkeld,

12. W.F. de Gaay Fortman (red.) *Jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman*, J.H. Kok, Kampen 1987.

13. G. Puchinger, *op. cit.*, 208-211.

14. G. Puchinger, *op. cit.*

15. Zie de bijdrage van C. Augustijn in C. Augustijn *op. cit.* alsmede de omslag beschreven in G. Puchinger *op. cit.*

16. J. Klapwijk, *op. cit.* en G. Puchinger, *op. cit.*

die kan open in de wereld staan en de dialoog met anderen aangaan.

Wat Groen, Schaepman, Kuyper en Lohman niet hadden dat is: laffe trendgevoeligheid, vrees om uit de toon te vallen, behoefte om de spraakmakende elites te behagen, onzekerheid omtrent de betekenis van hun geloof. Zij voelden zich in hoge mate verbonden met de gewone gelovigen, de kleine luyden, de onopvallende

Kuyper voelde zich nauw verbonden met gewone gelovigen, de sjouwers voor sociale actie.

kerkgangers, sjouwers voor politieke en sociale actie. Zij deelden hun zorgen en hun diepe motieven zonder populistten te worden. Dáárom was de waardering wederzijds, tot in het extreme toe. Bij de christen-democratische aartsvaders treffen we niet de denigrerende opmerkingen over de eigen achterban die we bij bijvoorbeeld Marx kunnen vernemen.

Geloof en ongeloof – mankeert ons wat?

In onze tijd beseffen we beter dan honderd jaar geleden dat niet de verschillen tussen christelijk gemotiveerde personen en groepen in de schijnwerpers moeten staan maar datgene dat we bij elkaar als waardevol herkennen – ook al kunnen we het ons niet eigen maken. Het antithetische denken is bij epigonen van Kuyper, in de gereformeerde wereld dus, tot in het extreme doorgevoerd. Onderlinge verkettering heeft veel geschaad. De tegenstellingen

met niet-christelijke groepen en organisaties zijn destijds enorm aangedikt. Wellicht heeft dat anderen in een richting gedreven die we moeten betreuren. De christendemocratie is 'irenischer' geworden, omdat het beter is om het positieve aan te moedigen dan om anderen op het negatieve vast te nagelen. Vast staat dat we ons dat nu ook beter veroorloven kunnen. Toch was die ruimheid van opvattingen destijds al aanwezig bij Lohman (en de Unie) die daarmee de CDA-sfeer gestempeld heeft.¹⁷ Idenburg (destijds gouverneur-generaal van Nederland Indië, minister van koloniën en vriend van Abraham Kuyper) deelde wat dat betreft Lohmans kritiek op Kuyper: 'Dr. Kuyper wil afscheiden wat niet *precies* achter hem loopt; ik acht dat wij ons in deze tijd die luxe niet kunnen veroorloven. Tegen het aaneengesloten ongeloof behooren allen die Jezus Christus als Zaligmaker der wereld eeren, als een gesloten geheel te staan'.¹⁸ In zulke zinsnede zien we hoe destijds met de leidende figuren en hun opvattingen werd omgegaan door mensen die hen zeer na stonden. Vrij en in het besef dat ook die persoonlijkheden stonden onder het Evangelisch appèl.

Wat ons tevens opvalt is de religieuze ernst waarmee zij spraken en de volstrekt authentieke wijze waarop zij hun religieuze drijfveer konden verwoorden. Vergeleken met hen zijn wij half ontkerstende personen – met een handicap in ons gevoelsleven. Ons mankeert iets. Dat tast, in de diepere zin van het woord, onze bruikbaarheid aan.

A.M.O.

17. W.F. de Gaay Fortman, *op. cit.*

18. J. de Bruijn en G. Puchinger, *Briefwisseling Kuyper-Idenburg*. Wever (Franeker 1985) 60.

